

¹Валентин Терещенко, ² Ольга Поліщук

¹к.і.н., доцент, Тернопільський національний педагогічний університет ім. Гнатюка

e-mail: vdtereschenko@ukr.net

orcid: 0000-0003-2262-1134

²начальниця науково-дослідницького відділу

Національного заповідника «Замки Тернопілля»

e-mail: vikyulya@ukr.net

orcid: 0009-0007-7244-9586

БУДІВНИЦТВО П'ЯТИКУТНИХ ЗАМКІВ В РАННЬОМОДЕРНІЙ ГАЛИЧИНІ: МЕТОДИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

CONSTRUCTION OF PENTAGONAL CASTLES IN EARLY MODERN HALYCHYNA: METHODOLOGICAL PROBLEMS OF RESEARCH

© Терещенко В., Поліщук О. 2024

Стаття присвячена дослідженню п'ятикутних замків ранньомодерної Галичини, їх класифікації та порівняльному аналізу. Описано методологічні труднощі, пов'язані зі специфікою джерельної бази та браком предметних досліджень. Розглянуто збережені пам'ятки (Бережанський, Пнівський, Чортківський та Бродівський замки) з акцентом на їхнє розташування, конструктивні особливості та використані будівельні матеріали. Проаналізовано зв'язок між формою замків і тогочасною фортифікаційною теорією, зокрема вплив магічних та ідеологічних уявлень епохи. Визначено основні тенденції розвитку п'ятикутних замків у контексті еволюції оборонної архітектури.

Ключові слова: п'ятикутні замки, ранньомодерна Галичина, фортифікаційна архітектура, класифікація, історія замків, оборонні споруди.

Постановка проблеми

Інтерес до історії вітчизняних пам'яток оборонного мистецтва стабільно зростає, як в професійному середовищі дослідників, так і в суспільстві загалом. Проте існують чинники, які об'єктивно перешкоджають інтенсифікації досліджень в цьому напрямку. Один з таких чинників — специфіка джерельної бази. Нові історичні першоджерела потрапляють в науковий обіг не так часто, як хотілося б дослідникам.

Облік і класифікація оборонних споруд з метою подальшого порівняльного аналізу — один з можливих перспективних напрямків дослідження в умовах недостатньої інформативності джерельної бази. Доволі зручно застосовувати цей підхід до вивчення замкової архітектури.

Замки — один з найбільш поширених типів оборонних споруд ранньомодерного часу. Також варта відзначити, що саме зразки замкової архітектури найкраще збереглось до сьогодення, в усякому разі у порівнянні з іншими типами укріплень.

Оскільки ранньомодерні замки на території Галичини відзначались великим конструктивним різноманіттям, класифікувати їх можна за різними критеріями: за станом збереження, за будівельним матеріалом, за розташуванням на місцевості, за формою власності взагалі, і за приналежністю до окремих магнатських родин зокрема.

Один з найбільш популярних видів класифікації — за плануванням. Така класифікація може передбачати декілька варіантів, наприклад, групування за типом оборонного фронту (баштовий, бастіонний, тенальний тощо) або за геометричною формою оборонного периметру. Зупинимось детальніше на останньому варіанті.

За усталеною традицією ранньомодерні замки можна чітко поділити на дві великі групи: 1) нерегулярні, довільної форми, яка в більшості випадків повторює форму рельєфу; 2) регулярні, в формі геометричної фігури або фігур (трикутника, прямокутника, п'ятикутника).

Навіть без точних підрахунків можемо сміливо стверджувати, що найбільш масовий тип регулярних замків — прямокутні (обриси, близькі до квадрата). Інші варіанти — трикутні чи п'ятикутні в плані зразки замкової архітектури — явище нечасте, можна сказати унікальне для більшості регіонів, і вже тому потребує нашої уваги.

Об'єктом цього дослідження є замки п'ятикутної форми ранньомодерного періоду на території Руського воєводства Речі Посполитої.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Предметні наукові праці щодо п'ятикутних замків загалом знайти важко. Ця тема певною мірою висвітлюється в монографії Катерини Липи «Теорія архітектури, містика і війна» (Липа, 2016, с. 75). Дослідниця зокрема проаналізувала магічні і містичні уявлення про геометричні фігури в західноєвропейських ренесансних архітектурних трактатах, висловила власні гіпотези щодо можливої реалізації магічних мотивів в плануванні ранньомодерних фортифікацій на українських землях. Значна увага приділена п'ятикутним формам в плануванні фортифікаційних споруд.

Нестача предметних досліджень спонукає звернутись до узагальнюючих праць з історії замкової архітектури в Галичині. В першу чергу слід згадати стару, ще кінця XIX ст., але актуальну до цього часу працю О. Чоловського, яка залишається фундаментом для багатьох краєзнавчих та історико-архітектурних досліджень (Чоловський, 1892, с.65-132). Якщо вести мову про найновіші публікації, присвячені методології та джерельній базі дослідження замків, потрібно звернути увагу на праці Гаврилів Калини-Теодори (Гаврилів, 2024, с. 43-53), (Гаврилів, 2021, с. 22-27), (Гаврилів, 2021, с. 56-61). З точки зору нашої теми особливо цікавим є доробок дослідниці в питанні класифікації замкових споруд.

Набагато більше робіт дослідників архітектури і краєзнавців присвячено історії окремих пам'яток. Доволі багата історіографія, присвячена Бережанському замку. В підготовці цієї публікації використані роботи Ольги Пламеницької (Пламеницька, 2011, с. 257), Миколи Бевза (Бевз, 2006, с. 47-51), Богдана Тихого (Тихий, 2016, с. 228-235), (Тихий, 2020 с. 264).

Пнівський замок поки що менш «популярний» в середовищі дослідників, але все таки є якісні наукові публікації, присвячені його історії та архітектурним особливостям, на матеріали яких ми можемо опертись при порівняльному аналізі. В першу чергу це краєзнавче дослідження Михайла Максим'юка (Максим'юк, 2000, с. 98) та історико-архітектурна публікація Уляни Андрусак (Андрусак, 2023, с. 6-15).

Протягом останнього десятиліття опубліковано ряд ґрунтовних краєзнавчих статей з історії Чортківського замку. В першу чергу маємо на увазі науковий доробок Володимира Добрянського (Добрянський, 2014, с. 25-40), (Добрянський, 2014, с. 87-90), (Добрянський, 2014) та Тетяни Федорів (Федорів, 2011, с. 145-148), (Федорів, 2011, с. 116-121).

В цій публікації також використані статті присвячені Бродівському замку (Омельчук, 2010 с. 337). Окремо слід відзначити цінне першоджерело, опубліковане Володимиром Александровичем — опис замку 1689 року (Александрович, 2004, с. 560-565).

Мета статті

Метою є дослідити особливості будівництва п'ятикутних замків в ранньомодерній Галичині, здійснити їх класифікацію та порівняльний аналіз.

Наша увага буде стосуватись саме збережених (тією чи іншою мірою) пам'яток, оскільки їх можна піддати порівняльному аналізу за різними критеріями.

Для досягнення цієї мети потрібно реалізувати декілька проміжних завдань. В першу чергу необхідно здійснити попередній облік п'ятикутних замків. Наступний етап - визначити час та періоди будівництва, це допоможе виявити основні тенденції еволюції цього типу споруд. Наш основний метод дослідження – класифікація пентагональних замків за різними критеріями: місце розташування, будівельний матеріал, тип оборонного фронту.

Корисною буде спроба відшукати зв'язок будівництва п'ятикутних замків з архітектурною і фортифікаційною теорією ранньомодерного часу, в тому числі з магічними уявленнями епохи.

Виклад основного матеріалу

Отже, настав час дати відповідь на питання — а які саме споруди ми можемо зарахувати до досліджуваного нами типу? Перша спроба обліку п'ятикутних замків по регіонах була зроблена в монографії Катерини Липи (Липа, 2016, с. 75-82). Як відзначалось, ми зосередимо свою увагу на тих пам'ятках, які збереглись до нашого часу хоча б фрагментарно, і які мають безсумнівно п'ятикутне планування (а не лише зовнішню подібність). В таких замках кути конструктивно оформлені в вигляді вузлів оборони (веж чи бастіонів). Під ці вимоги підпадають такі пам'ятки: Бережанський, Пнівський, Чортківський, Бродівський замки.

Наскільки поширеними були п'ятикутні замки поза межами Руського воєводства? Дати повну відповідь на це питання без предметних досліджень неможливо, але попередньо можемо констатувати, що серед збережених пам'яток два замки колишнього Подільського воєводства можна віднести до категорії пентагональних — Жванецький і, вірогідно, Сатанівський. Вони не є об'єктами нашого дослідження, оскільки географічні рамки цього дослідження обмежуються територією Галичини.

Тепер спробуємо з'ясувати час будівництва перелічених вище споруд, що дозволить нам прослідкувати закономірності еволюції п'ятикутних замків Галичини.

І тут ми стикаємось зі складністю — історичні джерела далеко не завжди дають нам точну дату заснування цього типу укріплень, тому послідовність їх появи можна відтворити доволі приблизно.

Час завершення будівництва Бережанського замку точно відомий — 1554 рік, про що свідчив напис на білокам'яній плиті, вмурованій над в'їзною брамою головного південного фасаду (Пламєницька, 2011, с. 257). Можливо він і був найдавнішим п'ятикутним замком Руського воєводства.

Датування будівництва Пнівського замку значно складніше, в письмових джерелах точна дата не збереглась. В краєзнавчій літературі поширена думка, що Пнівський замок збудували в другій половині XVI ст. польські Феодали волоського походження Куропатви (Максим'юк, 2000, с. 98).

Час спорудження Чортківського замку теж важко точно визначити. Дата «1610 рік», яка іноді фігурує на сторінках туристичних вебресурсів не має наукового підтвердження. За відсутності прямої відповіді в давніх текстах доведеться спертись на обережне твердження краєзнавців, що кам'яний замок був збудований новими власниками міста Гольськими на початку XVII ст. (Бойко, 2009, с. 68).

Дата і обставини заснування Бродівського замку відомі набагато краще. Будівництво розпочалось у 1630 році за проектом Гійома де Боплана (Чоловський, 1892, с. 67).

Не зважаючи на проблеми з датуванням окремих споруд можемо зробити узагальнення. Будівництво п'ятикутних замків в Галичині припадає на період з середини XVI до середини XVII століть. Саме цей період — час заснування нових міст, епоха активного фортифікаційного будівництва на українських землях в складі Речі Посполитої. Поява нових рішень в планування замків в умовах масового будівництва не викликає подив.

Тепер потрібно порівняти розташування на місцевості досліджуваних нами пам'яток. Аналіз місця розташування дозволить виявити зв'язок планування з природнім середовищем.

Бережанський замок розташований між двома рукавами р. Золота Липа, які виходить з великого ставу на півночі. Таким чином, рукави річки утворювали своєрідний острів посеред заболоченої долини (Бевз, 2006, с. 47).

З заходу і сходу річкова долина оточена високими пагорбами, які домінують над містом і над замком. Таке розташування замку, на думку багатьох дослідників є нетиповим: «на відміну від інших твердинь, місце вибрали не на високій, неприступній горі, хоча в околицях Бережан їх удосталь, а в глибокій, заболоченій долині» (Бойко, 2009, с. 68), «місцерозташування замку є нетиповим для подільських поселень, в яких замки завжди посідали узвишшя та миси над долинами і заплавами річок» (Бойко, 2009, с. 258).

Пнівський замок знаходиться в річковій долині, утвореній Бистрицею Надвірнянською, на невеликому пагорбі. З півночі і з півдня долина оточена схилами Карпат, проте відстань до гір доволі значна і таке «сусідство» мало впливає на обороноздатність замку. Доступ до замку зі східного боку утруднював досить глибокий рів, із західного кількадеметровий схил плоскогір'я.

Натомість з двох боків від замку була рівнина. Отже, природні умови в обороноздатності твердині відігравали другорядне значення (Максим'юк, 2000, с. 98).

Чортківський замок розташований у північній частині Чорткова, на лівому березі річки Серет та похилому пагорбку підніжжя гори Вигнанської (Добрянський, 2015, с. 142-150).

Таке розташування замку викликає багато критики серед дослідників-краєзнавців: «розташування твердині ... із оборонної точки зору було невдалим - поруч із замком здіймалася висока гора, що робило його надто вразливим ... навіть кинутий із гори камінь досягав середини замкового двору» (Бойко, 2009 с. 68). Проте існує і інша думка: з такої високої позиції вести прицільний вогонь по замку з гармат XVII ст. неможливо (Добрянський, 2015, с.148-149). Опосередковано на користь цієї думки вказує той факт, у 1655 козацько-московське військо змогло захопити замок лише після кількадечної облоги. Сам факт довгого опору великому війську з артилерією свідчить про високу ефективність фортифікаційних споруд Чорткова, і в першу чергу замку.

На нашу думку обороноздатність Чортківського замку дійсно може бути недооцінена. На Спеціальній карті Боплана 1650 року на місці сучасної Вигнанки в XVII ст. позначено густий та великий лісовий масив. Гіпотетична засіка з дерев на вершині Вигнанської гори могла б дуже ускладнити нападникам вихід на зручну для обстрілу позицію, якщо такий обстріл взагалі був можливий, враховуючи великий перепад висот.

Бродівський замок побудований серед заболоченої рівнини. Болота були надійної природною перешкодою до замку і міста.

Звернемо увагу на деяку подібність в підходах будівельників при виборі місця Бережанського і Чортківського замку. В обох випадках фортифікаційні споруди будувались в річкових долинах, а не на високому і крутому березі. У випадку — з Бережанським замком такий підхід більш зрозумілий — широка заболочена долина і ставки максимально ускладнювало доступ супротивника до замку. Високі навколишні пагорби знаходяться на значній відстані від замку, тому їх домінування над місцевістю не створювало серйозних проблем для замкового комплексу. Чортківський замок лежить в порівняно сухій долині Серету під самим крутим високим схилом. Мотивацію для вибору цього місця пояснити важко, але можливо (про що йшлося вище). В будь-якому не дуже типове розташування цих замків в глибоких річкових долинах було скоріше реакцією на місцеві умови, ніж проявом нової будівельної традиції. Іншими словами ця спільна риса — скоріше випадковість, ніж закономірність. Знайти зв'язок між п'ятикутною формою і нетиповим розташуванням на місцевості у цьому випадку важко.

Порівняння замків за будівельними матеріалами і технікою будівництва дозволяє прийти до простих і очевидних висновків. Ранні замки — Бережанський, Пнівський і Чортківський муровані з каменю і частково цегли, більш пізній Бродівський — був переважно земляним, окремими мурованими елементами і дерев'яним палацом (до початку XVIII століття).

Бродівський замок відрізняється і за іншим важливим критерієм — правильним регулярним плануванням. Натомість Бережанський, Пнівський та Чортківський замки є регулярними тільки умовно. Їх планування не є строгим в плані геометричних обрисів. Спільна риса зазначених пам'яток — вежі різної форми, навіть різної товщини стін, що може бути свідченням будівництва в різний час. Розташування житлових корпусів в цих замках різне, спільні риси скоріше випадкові.

Регулярне планування Бродівського замку має просте і переконливе пояснення: вплив тогочасної фортифікаційної та урбаністичної теорії, в тому числі популярної ренесансної концепції «ідеального міста».

Як відзначала Катерина Липа «бастіонна цитадель у формі п'ятикутної зірки, яку часто втілювали у будівництві, фігурує у більшості фортифікаційних трактатів другої половини XVI - першої половини XVII ст. (наприклад, у Себастьяно Серліо, Д. Спекле, А. Фрейтага та С. Маролуа)» (Липа, 2016, с. 77-78).

Гійом де Боплан, найбільш ймовірний проєктант Бродівських укріплень, був яскравим представником тогочасного західноєвропейського фортифікаційного мистецтва.

Крім того, варто зазначити, що сучасна дослідниця У. Піхурко вбачає у Бродівських фортифікаціях вплив одного з теоретиків мілітарної архітектури, який служив при дворі князя Я. Радзивіла — А. Фрейтага (Омельчук, 2010, с. 337).

В Бродівському замку є одна риса, яка все таки не типова для західноєвропейських традицій - абсолютна більшість споруд, з житловим палацом включно, на замковому подвір'ї були до XVIII ст. дерев'яними. Іншими словами, не зважаючи на очевидні впливи західноєвропейських фортифікаційних стандартів, планування замку несе в собі регіональні особливості.

Чи можна прослідкувати зв'язок п'ятикутної форми Галицьких замків з ренесансними містичними і магічними уявленнями? Непросте питання, яке на цьому етапі важко розв'язати. З одного боку містична та магічна складова в тогочасних архітектурних і фортифікаційних трактатах добре помітна, це явище потрібно мати на увазі.

Зокрема, за твердженням Катерини Липи (яка присвятила цій проблемі згадане нами предметне дослідження) «пентаграму вважали найкращим захистом від сил темряви, тому така форма плану була вельми популярною і на Заході, і в Україні» (Липа, 2016, с. 75-76).

Проте нам не відомо жодного прямого підтвердження існування магічних мотивів при проектуванні п'ятикутних фортифікацій на території України. З іншого боку, документів, які б мали пряме відношення до проектування замкових споруд збереглося дуже і дуже мало. Тому мотиви архітекторів в більшості випадків залишаються для нас загадкою, яку потрібно розгадати в процесі наукової роботи. Ці обставини утримують нас від категоричних висновків, вирішення цієї наукової проблеми потребує розширення джерельної бази, виявлення нових документів щодо проектування ранньомодерних замків.

Завершуючи попередній порівняльний аналіз, можемо поставити питання: які ж причини будівництва п'ятикутних замків? Що примушувало будівничих обирати саме таку форму фортифікаційної споруди? Доводиться констатувати, що поки важко знайти однозначну і переконливу відповідь на це питання.

Висновки

Легше визначити можливі мотиви, пов'язані з особливостями рельєфу. Для Бережанського замку п'ятикутна форма могла бути спробою «вписатись» в конфігурацію рукавів Золотої Липи. Для Пнівського та Чортківського замку п'ятикратність — ймовірна спроба пристосуватись до обрисів невеликих пагорбів, на яких ці замки розташовані. Інша справа з Бродівським замком — його правильне планування відповідало теоретичним напрацюванням авторів тогочасних фортифікаційних та урбаністичних трактатів. Проте одна така збережена пам'ятка не дозволяє говорити про систему, про масову тенденцію.

Зв'язок з магічними архітектурними уявленнями ренесансу на цьому етапі досліджень важко підтвердити на рівні історичних першоджерел, прямих документальних згадок немає, проте повністю виключати такий аспект теж не можна, враховуючи особливості світогляду архітекторів ранньомодерного періоду.

П'ятикутність — в більшості випадків не реалізація якоїсь конкретної концепції, а скоріше пристосування до місцевих умов. Тобто поява напіврегулярних пентагональних замків — скоріше стихійний процес, в кожному конкретному випадку зумовлений своїми, частково випадковими причинами.

Разом з тим, не можемо вважати цей висновок остаточним. Публікація мала ціль привернути увагу до наукової проблеми, запропонувати і проаналізувати деякі методи її розв'язання.

Наостанок декілька слів про перспективи подальших досліджень цієї теми. Для того щоб підтвердити чи спростувати викладені нами висновки потрібно дослідити зв'язок п'ятикутних замків з містобудівними проектами. Це актуально для Бережанського замку, який був центром розвиненого міського оборонного комплексу. Потрібне більш ретельне дослідження впливу Пнівського замку на урбаністичні процеси в м. Надвірна. Для Бродівського замку зв'язок з містобудівним планом є очевидним і непогано дослідженим, хоча сама тема ренесансних «ідеальних міст» в Україні безумовно потребує подальшого дослідження. Наступні дослідження можуть виявити нові закономірності, не помічені на початковому етапі досліджень.

Бібліографія

Czołowski, A., 1892. Dawne zamki i twierdze na Rusi halickiej. *Teka konserwatorska*. Lwów.

Александрович, В., 2004. *Опис замку в Бродах 1689 року*. Український археографічний щорічник, 8–9. Київ–Нью-Йорк.

Андрусак, У., 2023. Аспекти функціональної адаптації пнівського історичного замкового комплексу. *Current Issues in Research, Conservation and Restoration of Historic Fortifications*, 18.

Бевз, М., 2006. Причинки до ранньосередньовічної історії Бережанського замку. *Пам'ятки України: Історія та культура*, 1–2.

Бойко, В. і Гаврилюк, О., 2009. *Замки Тернопілля*. Тернопіль, ТОВ «Новий колір».

Гаврилів, К.-Т., 2021. Замки України у творах художників XIX століття. *Current Issues in Research, Conservation and Restoration of Historic Fortifications*, 15.

Гаврилів, К.-Т., 2021. Методика візуального обстеження замку в стані тривалої руїни. *Current Issues in Research, Conservation and Restoration of Historic Fortifications*, 14.

Гаврилів, К.-Т., 2024. Методика візуального обстеження замку в стані тривалої руїни. *Current Issues in Research, Conservation and Restoration of Historic Fortifications*, 20.

Добрянський, В., 2014. До питання побудови і пристосування оборонних споруд Чортківського замку XVII ст. до нових умов розвитку військового мистецтва і тактики війни. У: *Матеріали круглого столу з історії України на тему: "330 років битві під Віднем: звільнення наногокраю від турецького панування"*. Чортків, ЧН-НПБ ТНЕУ.

Добрянський, В., 2014. До питання хронології спорудження та зведення споруд Чортківського замку. Попередні результати дослідження. У: *Археологія і фортифікація Середнього Подністр'я*. Кам'янець-Подільський, ПП «Медобори- 2006».

Добрянський, В., 2014. Нові аспекти дослідження Чортківського замку. *Голос народу*, 30 (3472), 18 липня.

Добрянський, В., 2015. Нові матеріали дослідження Чортківського замку XVII століття. У: *Жовківські читання 2015: Збірник статей третьої наукової конференції «Музей в сучасному світі»*. Львів, Растр.

Липа, К., 2016. *Теорія архітектури, містика і війна*. Київ, Laurus.

Максим'юк, М., 2000. Пнівська твердиня. *Військово-історичний альманах*, Ч. 1, с.98–103.

Омельчук, Б., 2010. Неіснуючі дерев'яні замки XVII ст. у Бродах, Стрию і Яворові: фортифікаційні особливості та озброєння. *Науковий вісник НЛТУ України. Освітнянські проблеми вищої школи*, 2010, с.335–345.

Пламаницька, О., 2011. Деякі аспекти хронології та типології Бережанського замку в контексті формування урбаністичної системи міста. *Українська академія мистецтва. Дослідницькі та науково-методичні праці*, 18. Київ.

Тихий, Б., 2016. З нових досліджень етапів розбудови Бережанського замку та його мистецького оформлення. У: *Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж»)*. Хмельницький, ПП Мельник А. А.

Тихий, Б., 2020. *Бережани – місто пам'яток*. Т. 1: Заснування ідеального міста. Львів, ЛА "Піраміда".

Федорів, Т., 2011. Чортківський замок: роботи по консервації і спроби пристосування у XX ст. *Наукові записки Національного заповідника Замки Тернопілля*. Збараж, Вік.

Федорів, Т., 2011. Чортківський замок: роботи по консервації та спроби пристосування у XX ст. У: *Археологія. Фортифікація Середнього Подністр'я*. Кам'янець-Подільський.

References

- Czołowski, A., 1892. *Old Castles and Fortresses in Halychyna Rus'*. Conservation File. L'viv.
- Aleksandrovych, V., 2004. *Description of the Castle in Brody in 1689*. Ukrainian Archeographic Annual, 8–9. Kyiv–New York.
- Andrusiak, U., 2023. *Aspects of Functional Adaptation of the Historical Castle Complex in Pniv*. *Current Issues in Research, Conservation and Restoration of Historic Fortifications*, 18.
- Bevz, M., 2006. *Contributions to the Early Medieval History of Berezhany Castle*. *Pam'yatky Ukrainy: Istorii ta Kul'tura*, 1–2.
- Boiko, V. and Havryliuk, O., 2009. *Castles of Ternopil Region*. Ternopil: TOV "Novyi Kolir".
- Havryliv, K.-T., 2021. *Castles of Ukraine in the Works of 19th-Century Artists*. *Current Issues in Research, Conservation and Restoration of Historic Fortifications*, 15.

- Havryliv, K.-T., 2021. *Methodology of Visual Survey of a Castle in a State of Long-Term Ruin. Current Issues in Research, Conservation and Restoration of Historic Fortifications*, 14.
- Havryliv, K.-T., 2024. *Methodology of Visual Survey of a Castle in a State of Long-Term Ruin. Current Issues in Research, Conservation and Restoration of Historic Fortifications*, 20.
- Dobrians'kyi, V., 2014. *On the Issue of Construction and Adaptation of Defensive Structures of Chortkiv Castle of the 17th Century to New Conditions of Military Art Development and War Tactics. In: Proceedings of the Round Table on the History of Ukraine "330th Anniversary of the Battle of Vienna: Liberation of the Region from Turkish Domination"*. Chortkiv, CHN-NIPB TNEU.
- Dobrians'kyi, V., 2014. *On the Issue of Chronology of Construction and Erection of Structures of Chortkiv Castle. Preliminary Research Results. In: Archeology and Fortification of the Middle Dniester Region. Kam'ianets-Podil's'kyi, PP "Medobory-2006"*.
- Dobrians'kyi, V., 2014. *New Aspects of the Study of Chortkiv Castle. Holos Narodu*, 30 (3472), 18 July.
- Dobrians'kyi, V., 2015. *New Materials of the Study of Chortkiv Castle of the 17th Century. In: Zhovkva Readings 2015: Collection of Articles of the Third Scientific Conference "Museum in the Modern World"*. L'viv, Rastr.
- Lypa, K., 2016. *Theory of Architecture, Mysticism and War*. Kyiv: Laurus.
- Maksymiuk, M., 2000. *Pniv Fortress. Military-Historical Almanac*, 1, pp.98–103.
- Omel'chuk, B., 2010. *Non-Existent Wooden Castles of the 17th Century in Brody, Stryi and Yavoriv: Fortification Features and Armament. Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine. Educational Problems of Higher School*, 2010, pp.335–345.
- Plamenyts'ka, O., 2011. *Some Aspects of Chronology and Typology of Berezhany Castle in the Context of the Formation of the Urban System of the City. Ukrainian Academy of Arts. Research and Scientific-Methodological Works*, 18. Kyiv.
- Tykhyi, B., 2016. *From New Research on the Stages of Development of Berezhany Castle and Its Artistic Decoration. In: Ancient Medzhybizh in the Historical and Cultural Heritage of Ukraine: Scientific Bulletin on Regional History and Heritage Studies (Scientific Bulletin "Mezhybizh")*. Khmel'nyts'kyi: PP Mel'nyk A.A.
- Tykhyi, B., 2020. *Berezhany – City of Monuments. Vol. 1: Foundation of the Ideal City*. L'viv: LA "Piramida".
- Fedoriv, T., 2011. *Chortkiv Castle: Conservation Works and Attempts of Adaptation in the 20th Century. Scientific Notes of the National Reserve Castles of Ternopil Region. Zbarazh, Vik*.
- Fedoriv, T., 2011. *Chortkiv Castle: Conservation Works and Attempts of Adaptation in the 20th Century. In: Archeology. Fortification of the Middle Dniester Region. Kam'ianets-Podil's'kyi*.

¹ Valentyn Tereschenko, ² Olga Polishchuk

¹ PhD in History, Associate Professor,
Ternopil Hnatiuk National Pedagogical University
vdtereschenko@ukr.net
orcid: 0000-0003-2262-1134

² Head of the research department of
the National Reserve "Zamky Ternopilya"
vikyulya@ukr.net
orcid: 0009-0007-7244-9586

CONSTRUCTION OF PENTAGONAL CASTLES IN EARLY MODERN HALYCHYNA: METHODOLOGICAL PROBLEMS OF RESEARCH

© Tereschenko V., Polishchuk O. 2024

The article is dedicated to the study of pentagonal castles in early modern Halychyna, their classification, and comparative analysis. It describes methodological challenges related to the specificity of source materials and the lack of targeted research. The preserved monuments (Berezhany, Pniv, Chortkiv, and Brody Castles) are examined with a focus on their location, structural features, and the building materials used. The relationship between the shape of the castles and contemporary fortification theories is analyzed, including the influence of magical and ideological concepts of the time. The main trends in the development of pentagonal castles are identified in the context of the evolution of defensive architecture.

The object of this study is pentagonal castles of the early modern period on the territory of the Galicia. The buildings that have survived to our time, at least in fragments, and which undoubtedly have a pentagonal layout, have been studied. The following attractions meet these criteria: the castle in Berezhany, the castle in Pniv, the castle in Chortkiv, the castle in Brody.

The construction of pentagonal castles in Galicia dates from the middle of the 16th to the middle of the 17th centuries. This period is the time of the foundation of new cities, the era of active fortification construction on Ukrainian lands as part of the Polish-Lithuanian Commonwealth. The appearance of new solutions in the planning of castles in conditions of mass construction is not surprising.

At this stage of research, it is difficult to confirm the connection with the magical architectural ideas of the Renaissance at the level of historical primary sources, there are no direct documentary references, but such an aspect cannot be completely excluded either, taking into account the peculiarities of the worldview of the architects of the early modern period.

In most cases, pentagonal planning is not the implementation of any specific concept, but rather adaptation to local conditions. In other words, the appearance of semi-regular pentagonal castles is rather a spontaneous process, in each specific case determined by its own, partially random reasons. Subsequent studies may reveal new patterns not noticed at the initial stage of research.

Keywords: *pentagonal castles, castle in Berezhany, castle in Pniv, castle in Chortkiv, castle in Brody.*